

הצעה להוראת משל יותם בספר שופטים פרק ט' בכיתות בתי הספר היסודיים,
על פי
"היסטוריה, מקרא ומה שקרה"

פרופ' עודד ליפשיץ, יהודית ליפשיץ ועומר סרגי

(תכנית לשיפור דרכי הוראת המקרא)

הנחיית מורים:

התוכנית לשיפור דרכי הוראת המקרא "היסטוריה מקרא ומה שקרה" פותחה על ידי יד בן צבי בשיתוף אוניברסיטת תל אביב ובתמיכת קרן אביחי, והיא פועלת בהצלחה במאות בתי ספר יסודיים ברחבי הארץ. היא כוללת חוברות לימוד והנחיית מורים ומטרתה להשיב את התנ"ך אל מקומו המרכזי בחברה. זאת, באמצעות העמדתו כטקסט תרבותי ראשון במעלה, ממנו נולדה התרבות המערבית כולה ובתוכה גם התרבות היהודית והישראלית. בראש הצוות האקדמי לפיתוח התוכנית עומד פרופ' עודד ליפשיץ מהחוג להיסטוריה של עם ישראל ומהחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל אביב. עקרונות התוכנית:

- לימוד בשיטה אינטרדיסציפלינרית- המקרא כציר מרכזי ללימוד מקצועות נוספים כגון מולדת, מורשת, שפה ספרות.
- פיתוח מושגים- עבודה ודיון על מושגים העולים מן המקרא ולהם משמעות בחיי התלמידים מחד וכסוגיות אקטואליות מוסריות וערכיות מאידך.
- הדגשת ערכים יהודיים ציוניים וכלל עולמיים
- הוראת החינוך הלשוני ואוריינות באמצעות הטקסט המקראי ובאמצעות פיתוח המושגים.

לפניכם הצעה להוראת ספר שופטים פרק ט' על פי תוכנית זו. ההוראה בשיטה זו נועדה לתלמידי בתי הספר היסודיים, אולם זו מתאימה גם בעבור כיתות גבוהות יותר. אנו ממליצים לעבוד בשילוב עם הפרק הרלוונטי בחוברת הלימוד "היסטוריה מקרא ומה שקרה" אשר שולב באתר האינטרנט "מקראנט".

אם שיטת ההוראה נשאה חן בעיניכם/ ותהיו מעוניינים ביחידות הוראה נוספות בשיטה זו, אנא פנו אל:

יהודית ליפשיץ ld16480@netvision.net.il

או לעומר סרגי omertelaviv@gmail.com

הקדמה

משל יותם מציג בפני התלמידים סוגה ספרותית חדשה- המשל. אנו מאמינים שחשוב לנצל את לימוד פרק ט' בספר שופטים להיכרות מעמיקה עם סוגת המשל. הדבר מתחייב ממילא מתוכנית הלימודים, משל יותם מזמן אפשרות לדון במהות המשל ובתפקידו החברתי באמצעות המשל העברי הראשון!

בספר "היסטוריה מקרא ומה שקרה" לנושא המשל מוקדש פרק הרחבה רב היקף ורב תחומי (פרקי הרחבה, עמ' 203-210), ואנו ממליצים ללמד בצמידות ללימוד משל יותם. אפשר ללמדו כמבוא למשל יותם, כסכום או לפצלו וללמדו בחלקים. חשבנו, כי לימוד המשל הוא אמצעי חשוב ורלוונטי לפיתוח הלומדים בתחום הבנת הנקרא ובתחום האוריינות.

פיתוח כישורים בתחום האוריינות כלול לא רק בתכניות הממוקדות באוריינות, אלא רצוי שיילקחו מכל התחומים, וככל שהם רלוונטים לנושאים הנלמדים כך הם יבססו את המיומנות הנרכשת באמצעותם.

אנו ממליצים ללמד בתחילה את פרק ט' בספר שופטים ובו משל יותם, למצות את משמעותו של משל יותם ואת פשרו, ואז להרחיב באמצעות פרק ההרחבה על המשל. כאמור, לדעתנו- חשוב מאוד להציג לתלמידים את הסוגה בכללה. כך, למעשה לימוד משל יותם יעשה פעם לכשעצמו ופעם בקונטקסט הספרותי הרחב שלו!

המשל, כמו המעשייה, שייך לספרות העממית, ויש דמיון רב בין שתי הסוגות. המשל הוא סיפור שעבר בעל פה מדור לדור. זו הסיבה שיש למשל גלגולים רבים ונוסחים שונים. אותו סיפור בגרסאות שונות ואצל ממשלים שונים.

*אם יש אפשרות ללמד את משל יותם קרוב ככל האפשר לשבועות – הרי ששלושה משבעת המינים ילמדו בהקשר למשל ושניים נוספים – החיטה והשעורה בהקשר למגילת רות. לפניכם הצעה ללימוד רב תחומי ורב שלבי של משל יותם: החל מהמשל לכשעצמו ומשמעותו, כפי שמופיע בספר שופטים, דרך לימוד סוגת המשל כספרות ומשמעויותיה להבנת משל יותם וכלה בלימוד של מיני הצומחים המופיעים במשל (זית, גפן ותאנה) ומשמעותם בתרבות המקומית. הצעת מערך הלימוד מחולקת להלן לארבעה שלבים עיקריים. יש להקדיש שיעור עד שני שיעורים לכל שלב, כאשר חלק מן השיעורים המוקדשים לנשוא יכולים לבוא במסגרת שיעורי עברית/ספרות או חברה.

ראשית הלימוד - שלב א': פרולוג לימי מלכותו של אבימלך

הרקע למשל יותם הוא ימי מלכותו של אבימלך, אשר הומלך על ידי אנשי שכם. אנו ממליצים לקרוא עם התלמידים בכיתה ברציפות פרק ח' 29-35 פרק ט 6-1. ולהציג את ימי מלכותו של אבימלך לפי עמודים 124-127 בספר הלימוד "היסטוריה מקרא ומה שקרה: שופטים". אין צורך להקדיש זמן רב לחלק זה של הלימוד, ויש התמקד בעיקר בפרטי הרקע החשובים להבנת תוכחתו של יותם. נקודות חשובות לציון:

- אבימלך לא נמנה עם השופטים בספר שופטים. הוא לא כונה שופט או מושיע וסיפורו הוא נספח, לסיפורו של השופט גדעון.

- משפחתו של אבימלך מצד אמו, היו מנכבדי שכם, קיבלו עליהם את שלטונו של אבימלך, (פרק ט 3-4).
- אבימלך הומלך לאחר שרצח את בני משפחת אביו. פרק ח 5.
- הבן היחיד שנותר בחיים הוא יותם, בנו האחרון של גדעון.
- כדאי לשוחח עם התלמידים בקצרה על ההבדל בין שופט (מושיע שמונה על ידי ה' באופן זמני להצלה של בני ישראל), למלך (שליט יחיד שממונה לכל החיים, ומינויו במקרה זה- לא מה' כי עם מתושבי שכם).
- כדאי לציין בפני התלמידים את המיקום הגיאוגרפי של האירועים הנלמדים- שכם, והר גריזים שמעליה. יש להראות את שכם במפה וכן את התמונות של הר גריזים בעמ' 125-127 בספר.

שלב ב': משל יותם, שופטים ט', 7-21

- יש לקרוא עם התלמידים את המשל בפרק ט 8-15 קריאה אחת רצופה.
- בהמשך- ניתן לשוב על כך בקריאה שנייה, איטית, תוך כדי משחק תפקידים.
- בעמ' 128 בספר הלימוד מופיעה תמצית המשל, וניתן להסתייע בה על מנת להסביר את המשל לתלמידים. מטרת התמצית להקל על תלמידים ששפת התנ"ך מקשה עליהם את הבנת תוכנו של המשל.
- בעמ' 128 למטה **ישנה טבלה מומלצת מאוד לשימוש (!!!)**. הטבלה מביאה את המשל, לפי פסוקים ולפי תפקידי הדוברים. קריאת המשל בטבלה עשויה לסייע מאוד לתלמידים בהבנתו, וכן לפתח את כישורי האוריינות שלהם.
- לאחר מכן אנו ממליצים ללמד את הנמשל. (ראו הסבר מאיר עיניים לתלמיד בעמ' 130). יש להדגיש בפני התלמידים שהנמשל במשל יותם הוא- שמי שחי חיי יצירה ותורם לחברה באמצעות יצירתו, מעדיף להמשיך בחיי היצירה שלו, ולא למשול על בני אדם אחרים. מאידך, פעמים רבות האנשים שמעדיפים לשלוט ולמשול עושים זאת משום תאוות כוח ושררה, והשימוש בכוח עלול להמיט חורבן וכליה על כולם.
- על רקע המסר הזה של יותם יש להעלות לדיון בכיתה שתי נקודות:
- כיצד מתאים משל יותם והמסר שלו לאירועים בימי אבימלך בן גדעון?
- האם מתאים המשל והמסר שלו גם לימנו?
- בעמודים 128-130 בספר "היסטוריה מקרא ומה שקרה" תמצאו שאלות ודילמות בשלוש רמות. ניתן להשתמש בחלק מהשאלות לשיחה ודיון כיתתי ובחלקן לשיעורי הבית.

שלב ג': הרחבה- מהו המשל?

- לאחר הבנת משל יותם והרקע ההיסטורי לדבריו, ולאחר שוידאתם שהמסר של משל יותם ברור ונהיר לתלמידים, אנו ממליצים מאוד לפתוח אופקים ולהרחיב בלימוד על סוגת המשל. הרחבה זו (שניתן ללמדה גם במסגרת שיעור ספרות/עברית ולא דווקא במסגרת שיעורי מקרא) חשובה מאוד מאוד לתלמיד, ולאחריה נוכל לשוב ולהבין טוב יותר את משל יותם.
- פרק ההרחבה בעמ' 203 נפתח בהסבר על מהו המשל, ומציג בהמשך את מונחי הלשון "משל" ו-"נמשל".

לאחר מכן (במסגרת) מוסבר לתלמידים מדוע העדיפו פעמים רבות להשתמש במשלים על פני אמירה חדה וברורה של ביקורת (כך, למעשה יכלו מספרים וממשילים למתוח ביקורת על שלטון, על החברה או על השליטים מבלי לחשוש). הבנה זו של חשיבות המשלים כאמצעי לביקורת ללא חשש חשובה ביותר- ותכין את הקרקע גם לקראת לימודי התנ"ך בכיתה ה' (בשני מקרים בספר שמואל ב' פונים לדוד המלך באמצעות משל במקום לדבר אליו באופן ישיר, הפעם הראשונה במשל כבשת הרש של נתן הנביא בשמ"ב י"ב, ובפעם השנייה במשל האישה התקועית בשמ"ב י"ד).

ניתן להעלות בפני התלמידים את הנקודות הבאות :

* **משל** יותם הוא משל העברי הראשון.

* האנשה מהי? תפקיד ההאנשה במשל.

* נמשל- מוסר השכל. (מוסר השכל- לקח של סיפור או משל)

* המשל כסוגה ספרותית אוניברסלית, ביקורת על השליטים, השלטון והחברה.

(ע"מ 203 בספר)

* דוגמאות של משלים מפורסמים.

* האם יש צורך להשתמש במשלים גם בימנו או שיש ביכולתנו להעביר ביקורת ישירה על החברה, על מנהיגנו ועל מוסדות השלטון.

בעמ' 204-210 ישנם מספר דוגמאות למשלים מפורסמים, הכוללים גם שאלות והצעות לעבודת בית. אנו ממליצים ללמד את התלמידים לפחות אחד מן המשלים הללו (שוב, ניתן גם במסגרת שיעור עברית או כשיעורי בית) ואף להשוותו למשל יותם.

ובחזרה למשל יותם בספר שופטים פרק ט'

כעת יש לשוב אל משל יותם, ועל רקע מה שלמדנו עם התלמידים על משלים בכלל אנו ממליצים לנתח את משל יותם- מדוע העדיף יותם לדבר במשלים? ממי חשש? מהו הנמשל שלו? בשלב זה ניתן לשאול נוספת וחשובה, אשר תוביל אותנו להרחבה נוספת: **מדוע מרבית המשלים בדוגמאות (עמ' 204-210) עוסקים בבעלי חיים ואילו יותם בחר דווקא דימויים של צמחים? מדוע מכל הצמחים בחר יותם דווקא בזית, בגפן ובתאנה?**

שלב ד': הרחבה נוספת- מצמחי ארץ מולדתי

השאלה המנחה של הדיון במשל יותם כעת היא: **מדוע יותם השתמש במשל בגפן, בזית ובתאנה? מדוע הוא בחר להאניש דווקא צמחים ולא בעלי חיים? ומדוע דווקא צמחים אלה?**

אנחנו ממליצים מאד על פרק ההרחבה " מצמחי ארץ מולדתי – ארץ זבת חלב ודבש" בע"מ

211-221 בפרקי ההרחבה בספר לתלמיד. פרק זה הוא המשך ישיר לקודמו.

בפרק זה, כמו בפרקים קודמים, מושם דגש רב על לימודי ארץ ישראל- הכרת הצמחייה, המפות, האקלים, מקומות ואתרים – ובאמצעותם העמקת הקשר והזיקה למולדת. הפעם באמצעות משל יותם. הכוונה היא להראות לתלמידים כי יותם בחר בצמחים המאפיינים את אזור מגוריו ואת ארץ ישראל בכלל, צמחים המוכרים בנוף של האנשים שהקשיבו למשל שלו, צמחים שיש להם משמעות עמוקה ורבת פנים בתרבות של ארץ ישראל אז כהיום.

פרק ההרחבה מכיל מידע על צמחי ארץ ישראל הטבעיים ובראשם- שבעת המינים (עמ' 211-212). כיוון שמשל יותם נלמד לקראת סיום השנה, יש להשתדל ללמד אותו בסמיכות לשבועות: לפני החג, לקראתו או מייד לאחריו.

לצד ההסבר על שבעת המינים ישנה מפה המצביעה על אזורי הגידול השונים בארץ ישראל (עמ' 213). כך, ניתן לשאול את התלמידים- מהם הגידולים האופייניים לאזור מגוריו של יותם? מהם הגידולים האופייניים לאזור מגוריהם? שאלות נוספות לעבודה עם המפה בעמ' 212 למטה.

בעמ' 214-220 ישנם קטעי מידע על משמעותם התרבותית העמוקה של הזית, הגפן והתאנה בתרבות הישראלית: החל מפריים המשמש להזנה ולהפקת מוצרים שונים וכלה במשמעותם כסמלים (הזית בסמל צה"ל או בסמל השלום).

ניתן, כמובן לבחור אחד מהצמחים האלה (הזית, הגפן או התאנה)- כתלות בזמן שתחליטו להקדיש לנושא. אולם, אנו ממליצים ללמד לפחות אודות אחד הצמחים שכן משמעותם להכרת הארץ ותרבותה חשובה לאין ערוך.

לאחר הכרת צמחי הארץ והמאפיינים התרבותיים של הזית, הגפן והתאנה ניתן להשיב לשאלה ששאלנו מלכתחילה: **מדוע יותם משתמש במשל שלו בגפן, בזית ובתאנה?** התשובה לשאלה המוצגת בראש הפרק, והיא האמירה המפורסמת:

“ האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו”

יותם דבר לשומעיו בלשונם ובשפתם: לא על שועלים, אריות, וחסידות, כמו במשלים שלמדנו זה עתה, שכן בעלי חיים אלה אינם מוכרים לתושבי ארצנו. הם מכירים את הגפן הזית והתאנה. אלה הם תבנית נוף המולדת שלהם שלנו. כאשר יותם דיבר על תנובתם של אלה, השומעים הבינו אותו היטב. הם גידלו אותם, התפרנסו מהם ונחו בצילם. זה היה הנוף שלהם וזה הנוף שלנו. גידולים אלה הם סמלי ארצנו, ואין ספק שראוי להכירם. הגפן, הזית והתאנה נראים בממצאים הארכיאולוגיים: במטבעות, בציורי קיר ובפסיפסים. כיום מופיע הזית בכל הסמלים הלאומיים שלנו:

נס הנשיא, תעודות רשמיות, סמלי צ.ה.ל, סמל המדינה ועוד.

הפרק מתייחס לסגולות של כל אחד מהגידולים, אבל גם למכנה המשותף שלהם:

הם פורחים או מבשילים פירותיהם בעונה שבין פסח לשבועות, והיבול משתמר זמן רב (ביקב ובבית הבד): העסוק בגידולים ובעבודת האיכר-

* מעשיר את הידע ומעמיק את הקשר למולדת.

* מעשיר את האוצר הלשוני במושגים (אסם, יקב, גת, בית בד בציר וכ"ו)

* פתגמים המתקשרים לנושא

* שמות ישובים שבשם מופיעים הזית הגפן והתאנה

בפרק הרב תחומי הזה נוספו שני קטעי ספרות (ע"מ 216, 221) וכן "האהבה על פי אגדות חז"ל (ע"מ 221) לכל אחד מקטעי הספרות שאלות ודילמות בשלוש רמות.

הפרק מסתיים בפתגמים שיש בהם אזכור של זית, שמן, תאנה, גפן ויין.

הערה נוספת וחשובה: התקופה שבה נלמד משל יותם הוא לקראת פסח. לימוד שלושה משבעת

המינים בעונה זו, דרך משל יותם, והשלמת עוד שניים משבעת המינים – החיטה והשעורה

במגילת רות.

סיכום

שימו לב למהלך הלימודי הרב תחומי והרב שלבי בלימוד משל יותם :
התחלנו מלימוד הטקסט המקראי- הרקע למשל (מלכות אבימלך), המשל עצמו והמסר של יותם לשומעיו.

עברנו ללימוד סוגת המשל- מהו משל, מושגים לשוניים הקשורים בו (משל ונמשל), ומדוע נולד הצורך במשלים. על רקע ההקשר הספרותי הנרחב הזה- עלה בידנו להבהיר טוב יותר את המשמעות של משל יותם ואת הסיבות לו.
ואז עברנו לדון במשמעות הצמחים במשל יותם- ערכנו היכרות עם הצמחייה הטבעית של הארץ, עם שבעת המינים ועם משמעותם התרבותית,
מכל אלה הסקנו מסר כללי ובינלאומי שמתאים לערכי אדם באשר הוא אדם :
"האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו"

זהו לימוד שלם, רב תחומי המקיף סוגיה באופן נרחב. אנו ממליצים להקדיש למשל יותם שני שיעורים בכיתה ועוד כשלושה שיעורים על הרחבות (סוגת המשל וצמחי הארץ). את שיעורי ההרחבה ניתן ללמד גם על חשבון שיעורי מולדת או ספרות.